

“Ironija ir mūžīgas agilitātes, bezgalīgi pārpilna haosa skaidra apzināšanās”

Romantisma ironijas izpratne Frīdriha Šlēgela tekstos

Atslēgvārdi: Frīdrihs Šlēgels, romantisms, ironija, filozofija, īstenība

Romantisms – gan savās nacionālajās versijās, gan kā eiropeiska kustība – ir paradoksālās attiecībās ar tradīciju. Apgaismība – vismaz dažu būtisku kultūras parādes jomu gadījumos – sarāva saites ar premoderno pasauli; romantisms turpretim atklāja seno un premoderno pasauli no jauna, bet – tikai pateicoties apgaismībai. Romantiķi atgriezās pie seniem elementiem, taču ne vairs sekojot tiem kā paraugiem, bet gan kreatīvi un metarefleksīvi tiem piešķirot citu jēgu. Kanta transcendentālā filozofija, Fihtes Es un brīvības filozofija un apgaismības kritiķa Johana Georga Hāmāna metakritika bija viņiem atklājusi jaunu, daudzrefleksīvāku un tomēr arī vilinoši radošu ceļu pie vēstures, dabas un cilvēka. Piemēram, Hāmāna izteikums darbā “Aesthetica in nuce” par to, ka dzejnieks (ģēnijs) nevis vienkārši atdarina (izzināmu) dabu, bet gan no tās (ar sapratnes jēdzieniem netveramas) uzrunas rada poēziju un tādējādi pielīdzinās tās iekšējai kustībai,¹ romantiķiem bija īpaši tuvs, un Frīdrihs

Šlēgels tekstā “Hāmanis kā filozofs” pasludināja Hāmāni par modernāko un dziļāko filozofu, smalkāko mākslas teorētiķi un tālredzīgu romantiskās dzejas mentoru.²

Tiesa, ne vienmēr šie jēgas jaunrades piedzīvojumi bija kvalitatīvi noliekami blakus ar tiem jēgas piedāvājumiem, kurus bija radījuši un institūciju pastarpinājumā uzturējusi tradīcija, tomēr romantisms savā aizrautībā, ilgās un melanolijā, iespējamās nākotnes un viņu pašu pasludinātās atvērtās, interpretējamās un no jauna izlasāmās pagātnes piedzīvojumu degsmē³ radīja jēgas universu, no kura zvaigžņu putekļiem pārtiekam vēl joprojām, tiesa gan, ne vienmēr apzinoties saistību ar romantismu un ar to iecerēto jēgu, kuru romantiķi tiecās piešķirt saviem eksperimentiem ar tradīciju, sevi un laiku.

kustība uz sapratnes jēdzieniem neobjektīvizējamu mērķi, tā nevar aprobežoties tikai ar empīrisku pieredzi.” (Stockinger, L. Die Auseinandersetzung der Romantik mit der Aufklärung. In: *Romantik-Handbuch*. Hrsg. von H. Schanze. 2. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2003, S. 100.

² Schlegel, F. Hamann als Philosoph. In: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 8. Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1975, S. 459–461. (Tālāk vērēs šis izdevums apzīmēts kā KFSA, pievienojot sējuma un lappuses numuru.)

³ “Dzejnieks ir atpakaļvērstis praviētis.” (Athenaeum, 80. fragments. In: *Athenaeum. Ein Zeitschrift von August Wilhelm Schlegel und Friedrich Schlegel*. Leipzig, 1984, S. 69).

¹ Hamann, J. G. *Sokratische Denkwürdigkeiten / Aesthetica in nuce*. Stuttgart, 1998, S. 87. “Apgaismības poētika pieņēma filozofisku dabas totalitātes izziņas iespējamību [...]; romantiķi – argumentējot jau no Kanta transcendentālās prāta kritikas skatpunkta – vairs nerunāja par šādu filozofisku izziņu. [...] Tāpēc, ka poēzijai jāpadara jutekliski pieredzama dabas un vēstures

Viens no šiem romantisma domas un pa-saules tvērums eksperimentiem ir arī *ironijas* jēdziens.⁴ Var apgalvot, ka tā ironija, kuru savos tekstos piesaka romantisms un īpaši – Frīdrihs Šlēgels, iemieso sevī pašu romantiskā eksperimenta esenci. Tiesa, jāņem vērā tas, ko (ar atsauci uz Karlu Heincu Boreru un Uvi Japu) raksta Ekharads Šūmahers: “Ironija nebūt nav tikai [...] varbūt visvairāk analizētais no visiem agrīnā romantisma jēdzieniem, bet arī daudzveidīgākais un varbūt vismazāk specifiski noteiktais” un būtu jāuzmanās runāt par “romantisma ironiju” vai “Frīdriha Šlēgela ironijas teoriju/filozofiju”, jo visdrīzāk “tādas viņam bija vairākas jeb [...] pa pilnam”.⁵ Skaidrs tomēr ir vismaz viens: kopš romantisma ironijas laikiem grūti būt ironiskam – gandrīz neiespējami iegūt vēl refleksīvāku un vēl subtilāku ironiju par to, ko savos tekstos ieviesa Frīdrihs Šlēgels un citi romantiķi. Savā ziņā modernais laiks izvērsās kā romantisma standartu noturēšanas, pārsniegšanas un izjautāšanas mēģinājumu laikmets.

Ironija: no lapsas pie Sokrata

Ironijas jēdziens ir sens: tā reflektēta lietojuma sākums sakrīt ar sengrieķu filozofijas ziedu laiku Atēnās.⁶ Sengrieķu filozofijas uzplaukuma laikmetā 5.–4. gadsimtā p. m. ē. zināma ir gan

Sokrata ironija, gan retoriskā ironija, ironija kā domas figūra (*σχημα*) un ironija kā figurāla izteiksme (*τροπος*). Tomēr jau pirms tam šo vārdu lieto ikdienas valodā – tas plaši parādās ap 400. gadu pirms m. ē. Sākotnēji vārds *εἰρωνεία* ikdienas valodas lietojumā saistīts ar mānīšanos, meliem un šķituma radīšanu. Aristofans savās komēdijās izmanto šo vārdu, lai apzīmētu veidu, kā veikls viltnieks noslēpj savu viltu. Ironijas kā ar viltību saistītas atlieksmes simbols jau tad ir – lapsa. Haralds Veinrihs, atskatoties uz antīko laiku, uzsver: lai gan vārda etimoloģija ir neskaidra, tomēr gan morālistikā, gan sofistiskā, gan komēdijā vispirms ar šo vārdu saistās viltīga slēpšanās, ārēji parādot sevi kā nenozīmīgu, “mazāku”, neziņošāku; arī vēlāk šāda ironijas nozīme (Teofrasta “Raksturos”) saistīta ar māku saglabāt neuzkrītošumu, lai varētu netraucēti nodoties savai (lai arī kā citu vērtētai) dzīvei. Antīkajā laikmetā parādās arī nošķirums starp ironiju attiecībā pret citiem un ironiju attiecībā pret sevi,⁷ tādējādi jau toreiz ironija ir gan sociālas un politiskas kritikas, gan pašizziņas un paškritikas – dzīves prakses – elements.

Taču Platona dialogu varonis – viņa skolotājs Sokrats – padara ironiju par daudz kompleksāku un filozofijas vēsturē iedarbīgāku nodarbi. Lai arī ironiķi pirms tam izlikās neziņoši (galvenokārt pat egoistisku vai citādi asociālu apsvērumu vadīti), Sokrats Platona dialogu perspektīvā atklāj ironijas *izziņu veicinošo vērtību*: Sokrats apgalvo, ka neko nezina un, izjautājot savus “zinošos” sarunbiedrus, nonāk pie tā, ka *viņu* zināšanas izrādās tikai šķietamas. Tādējādi sarunbiedrs, Platona dialogos attēlotā Sokrata ietekmēts, nonāk pie savas nezināšanas apzināšanās, tiek atbrīvots no šķituma varas un top gatavs sākt (platoniski

⁴ Par romantisma ironijas jēdzienu un tā saistību ar tradīciju sk. Frīdriha Šlēgela Kopoto rakstu izdevēja Ernsta Bēlera darbu: Behler, E. *Klassische Ironie, romantische Ironie, tragische Ironie. Zum Ursprung dieser Begriffe*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.

⁵ Schuhmacher, E. *Die Ironie der Unverständlichkeit. Johann Georg Hamann – Friedrich Schlegel – Jacques Derrida – Pol de Man*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000, S. 220.

⁶ Par ironijas vārda un jēdziena semantisko sākotni un vēsturi perspektīvā uz romantisma ironiju sk. Pētera Ēsterreihā rakstu: Oesterreich, Peter L. Ironie. In: *Romantik-Handbuch*, S. 352–354. Sk. arī viņa monogrāfiju: Oesterreich, P. L. *Fundamentalrhetorik. Untersuchung zu Person und Rede in der Öffentlichkeit*. Hamburg: Meiner, 1990.

⁷ Weinrih, H. Ironie. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, online. https://www.schwabeonline.ch/schwabe-xaveropp/elibrary/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27verw.ironie%27%20and%20%40outline_id%3D%27hwph_verw.ironie%27%5D [pēdējo reizi skatīts 18.06.2024.].

iecerēto) ceļu pie filozofiskām zināšanām. Ironija tagad ir apzināti lietota sarunas tehnika un nozīmīgs Sokrata maieutikas elements, t. i., posms viņa metodiskajā ceļā pie domas dzimšanas, pie filozofijas.

Tomēr ironija pārstāv ne tikai vispārīgu filozofisku metodi ceļā pie domas, bet gan arī Sokrata personā iemiesoto filozofa dzīves ieturētību – “jaunu un filozofisku eksistences ideālu”.⁸ Runa ir par kustīgu un izglītota prāta darbīgumu, kurš neapstājas pie gatavām un nepārbaudītām atbildēm un kura pievilcīgais ētoss, dzīves vešanas prakse, spēcīgi uzrunā savus laikabiedrus un nākamo paaudžu un laikmetu lasītājus.

Palūkojoties vēsturiskā perspektīvā uz romantismu, jāteic, ka, pirmkārt, ironijas nozīme zināšanu iegūšanas un valodiskās izteiksmes procesā (*modus cognoscendi et loquendi*) un, otrkārt, ironija vienlaikus kā elements dzīves dzīvošanā, proti, ironija kā *modus vivendi*, ir tie aspekti, kuri būs svarīgi arī pēc antīkā laikmeta beigām un – arī romantisma mēģinājumā atrast jaunas dimensijas un akcentu pārvirzes ironijas jēdziena saturā.

No retorikas pie sofistikas efekta

“Daudz drosmīgāk būtu pieņemt kādu kā filozofu, nekā uzskatīt to par sofistu: ja būt sofistam nav atļauts, tad būt filozofam – vēl mazāk.”⁹

Paralēli sokratiskajai ironijai kā domāšanas atmodināšanai antīkā laika retorika ironiju aprakstīja kā runas tropu: ironija retorikas klasiskajos tekstos (tādos kā Kvintiliāna “Institutio oratoria” / “Par runas mākslu”) tiek raksturota kā paņēmiens, ar kuru kaut ko pateikt, sakot pretējo. Ironiķa teikto jāsaprot tieši pretēji viņa pateiktajam. Pasakāmais tiek pausts ar tā pretstatu; turklāt var pateikt tā, ka īsto

vēsti atpazīst tikai tas, kam šī vēsts adresēta. Ironija var būt arī tāds runas veids, par kura nozīmi grūti uzreiz tikt skaidrībā vai pat ar to nevar tikt skaidrībā neviens, un tādējādi ar šādu ironisku runu apzināti sarunas situācija tiek padarīta nedroša un neizprotama. Te notiek “domātā aizvietojušs ar pretējo. Ironiskas runas iezīme ir daudznozīmīgi vai kontrāri strukturēti izteikumi, kuri implicīti norāda uz pretējo, piemēram, ar polisēmijas vai homonīmijas, antonīmijas, kontrasta vai daudznozīmīgas ilokūcijas”¹⁰ palīdzību, valodiski ar hiperbolu, intonāciju u. tml. tomēr uzsverot ironijas klātbūtni. Ironija tādējādi kļūst nevis tikai par retora, bet arī par sofistā darbarīku.

Sofisti un sofistika kopš Platona un Aristoteļa darbiem ir izpelnījušies filozofu bargu kritiku. Tomēr ironijas un sofistikas satuvinājums liek domāt, ka aiz Platona un viņa skolnieku centieniem nodrošināt filozofiju kā īpašu nodarbi, norobežojot to no sofistikas, varētu atklāties arī pozitīvāks sofistu tēls. Franču filozofe Barbara Kasēna savulaik iedziļinājās šajā Eiropas filozofijas “tumšajā punktā”¹¹, un viņas secinājumi lika vismaz uz mirkli palūkoties uz antīkās filozofijas tapšanu un vēsturi vēlreiz. Sofisti kā logologi (runas, valodas pārzinātāji) iebilst ontologiem jeb tiem, kas pretendē zināt un pazīt pašu lietu dabu, jo pirms runāt par ko tādu kā lietu daba, būtu nepieciešams palūkoties uz valodu, kura darbojas saskaņā ar saviem likumiem, valodiski radot, piemēram, Kosmosu, Būtību, Būtni, Idejas u. tml. un visas citas lingvistiskās konstrukcijas, ko regulē valodiski pašreferenciāls patiesības kritērijs. Pasaule kā *valodisks efekts* un sofistika kā refleksiīvi lingvistiski apzinātāka pozīcija ir tas, kas iezīmējas un samilst aiz Platona un Aristoteļa kā ontologu platās muguras. Kasēna aicina vēlreiz pārdomāt to,

⁸ Oesterreich, P. L. Ironie. In: *Romantik-Handbuch*, S. 353.

⁹ Athenaeum, 347. fragments. In: *Athenaeum*, S. 124.

¹⁰ Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 2. völlig neu bearbeitete Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1990, S. 355.

¹¹ Cassin, B. *L'Effet Sophistique*. Paris: Gallimard, 1995.

vai (vismaz dažu) filozofu metafiziskās konstrukcijas nav tikai slikta logoloģija (*mauvaise logologie*). Sofistika kā sava veida Nekā estētizācija (*esthétisation du néant*) ir – par spīti nihilisma problēmai – filozofiski pašrefleksīvāka pozīcija.¹²

Tiesa, tāpēc tūlīt mesties ironisko sofistu apkampienos nav pamata, norāda Dario de Fasendiss: sengrieķu sofistika nav tik monumentāli plurālistiski estētiska (un reflektētāka) antiontoloģija, lai to kritiski izspēlētu pret filozofu “dogmatisko snaudu”. Filozofija kā laikā izstiepta vēsturiska saruna varbūt ir tieši *jautājums* par to, kas gan ir tas, kas “lietās pašās” izvairās no pateikšanas, no valodas un tās spēles, un nevis dogmatiski postulāti par to, kas patiešām ir.¹³ *Filozofu efekts* tad būtu tas, ka domas un valodas lauks ir logologu un ontologu cīņa un saruna, nevis tas, ka nemaz nebūtu iespējami (paškritiski) ontologi.

Romantisma ironijas izpratne ir smēlusi no visiem šiem avotiem – gan no sokrātiskās, gan no retoriskās ironijas –, un arī sofistu un filozofu cīņas ir implicīti ieliktas romantismā, jo tās no jauna uzliesmo Kanta transcendentālās filozofijas un tās dažādo (skeptisko, ideālistisko, materiālistisko u. c.) interpretu laikmetā. Romantiķi tomēr neatkārtoto šīs cīņas kā pazemīgi skolnieki, kas vīstās pagātnes togās, kuras tiem par lielu. Romantiķi nebūtu romantiķi, ja nepacenstos saskatīt un atklāt vēl kādas ironijas dimensijas, kurām romantisma filozofiskajā un literārajā programmā un romantiķu pašizpratnē ir īpaša vieta. Viņu tekstu šķautnēs logologu un ontologu, sofistu un filozofu, retoru un dzejdaru senie konflikti un sarunas atdzīvojas jaunā konstelācijā, kurai nav bijis analogu iepriekš.

Romantisms un ironija

“Ikviens atrada pie senajiem to, ko viņam vajadzēja vai ko viņš vēlējās; pirmām kārtām – sevi pašu.”¹⁴

Romantisms 18. gadsimta pašā nogalē uztver mantoto jēdzienu “ironija” ar neviltotu interesi: tajā romantiķi vispirms saklausa norādi uz prāta kustīgumu un valodas veiklumu, uz kuru ceļu pavēruši arī viņu skolotāji apgaismotāji. Tomēr, tāpat kā Augusta Vilhelma Šlēgela eksoteriski populārzinātniskajās lekcijās par romantisko garu, tāpat arī viņa brāļa Frīdriha Šlēgela **1** veidotajā romantisma “ezoteriskajā” un programmatiskajā izdevumā “Athenaeum”, romantisms piesaka sevi nevis vienkārši kā apgaismības turpinājumu, bet gan kā alternatīvu tai. Tas izceļ sevi vārdiem: tāpat kā nupat radusies un attīstījusies apgaismības zinātne, filozofija, literatūra, māksla, politiskā teorija, ekonomika, pilsētu ikdienas kultūra, tāpat tagad jāattīsta romantiskā zinātne, filozofija, māksla, dzeja, vēstures redzējums u. tml., u. t. jpr.¹⁵ Romantisms tā agrīno pārstāvju tekstos parādās kā jauns pasauleskatījums, kas, tiesa gan, stāv uz apgaismības, Imanuela Kanta, Johana Gotlība Fihtes un citu 18. gadsimta pašas nogales filozofu pleciem, tomēr ir jau spēris platu soli pasaulē, kuru radīt ar skubu ķeras Franču revolūcijas, Napoleona karu un nacionālas vienotības ideju kustinātā laikmeta jaunatne. Šīs jaunatnes domu refleksiīvi izsmalcinātākā forma arī ir romantisms.

Tas pats sakāms arī par šīs jaunatnes attieksmi pret Eiropas ideju un gara vēstures tradīciju un tās saturiem. Romantiķi vēlas būt reflektētāki par apgaismotājiem; viņi vēlas pierādīt savu prāta kustīgumu pārkāpākā un saskatīt to, ko apgaismotāji – lai arī kādu

¹² Facendis, D. de (Rez.) Barbara Cassin, L'effet sophistique. In: *Philosophiques*. Vol. XXV/1, 1998, pp. 121–139.

¹³ Turpat, 137. lpp.

¹⁴ Athenaeum, 151. fragments. In: *Athenaeum*, S. 82.

¹⁵ Sk. Schlegel, A. W. Berliner Vorlesungen über schöne Kunst und Literatur (1801/1804). Cit. no: Stockinger, L. Die Auseinandersetzung der Romantik mit der Aufklärung. In: *Romantik-Handbuch*, S. 80.

1 Frīdrihs Šlēgels (1772–1829):

“Universu nevar nedz izskaidrot, nedz aptvert, tikai uzlūkot un atklāt. Beidziet jel empīrijas sistēmu saukt par Universu!”

Attēla avots: <https://germanhistorydocs.org/en/from-vormaerz-to-prussian-dominance-1815-1866/friedrich-karl-wilhelm-von-schlegel-1816>

iemeslu vai aizspriedumu dēļ – nav tomēr pamājuši vai, ja tomēr ievērojuši, tad piegājuši tam ar nepietiekami atvērtu iztēles spēju. Arī ironija ir viens no šādiem jēdzieniem, kuru romantiķi izmanto, lai parādītu savu vietu vēsturē un to, kāds ir viņu skatījums uz pasauli salīdzinājumā ar seno un arī ar apgaismības laiku. Frīdrihs Šlēgels te, ironijas jomā, ir viens no agrīnā romantisma spilgtākajiem piemēriem. Lai gan romantiķu draugs un kritiķis Hēgelis savas filozofiskās sistēmas ietvaros nodēvē romantismu par “absolūtu sofistiku”,¹⁶ romantisma ironija nav noreducējama uz “sofistikas efektu”. Romantisms 19. gadsimta gaitā gan nokļūst opozīcijā “racionālistiskās modernitātes ģenerālajam diskursam” (K. H. Borers)¹⁷, kas producē sociāli politiskās ideoloģijās un vēstures filozofijas jēdzienos artikulētu sabiedrības kopējo virzību un mērķus, un, no šī diskursa raugoties, romantisma un sofistikas satuvinājums kļūst gandrīz vai neizbēgams. Taču, ielūkojoties “aiz” šāda diskursa apzīmējumiem un pievēršoties modernitātes kreatīvajai fāzei romantisma tapšanas laikā (kā arī romantisma attīstības fāzēm pēc vācu ideālisma), redzams, ka šāds satuvinājums ir stipri vien redukcionistisks gan romantisma, gan modernitātes izpratnē kopumā.

Romantisma ironija

Frīdrihs Šlēgels par ironiju izvērsti runā savos fragmentos un tekstā “Par nesaprotamību”. Fragmenti ir romantisma teksta žanrs, kuru romantiķi izmēģina it īpaši agrīnā romantisma domas un valodas eksperimentu laikmetā. Šlēgels ir īstenībā pirmais, kas pievēršas fragmentam nevis kā gatavam aforismam

¹⁶ Cit. no: Oesterreich, P. L. *Spielarten der Selbsterfindung: die Kunst des romantischen Philosophierens bei Fichte, F. Schlegel und Schelling*. Berlin, New York: De Gruyter, 2011, S. 47.

¹⁷ Sk.: Bohrer, K. H. *Die Kritik der Romantik*. 5. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015, S. 7.

(franču morālisti) vai kā zuduša teksta nelielai paliekai (antikā laikmeta pētniecība), bet gan kā programmatiski iecerētam tekstam.¹⁸ Viņa fragmenti “lēkā” no vienas tēmas pie citas, zibenīgi pārvietojas starp reliģiju, filozofiju, zinātnēm, mākslu, politiku, modi, vienā teikumā radot spriedzi starp pretstatiem un to savienojamības nojautu. Tomēr fragmenti ir ļoti izstrādāti un daudzkārt pārstrādāti; tie ir programmatiski. Tie – runājot Frīdriha Šlēgela vārdiem – “vadā” trulas un seklas harmonijas meklētājus pa pretstatu un (ne)iespējamu analogiju dūkstīm. Tekstā “Par nesaprotamību” Šlēgels rakstīja, ka ironija parāda un notur “neatrisināmu pretstatu starp tiešas artikulācijas beznosacītību un nosacītību, neiespējamību un nepieciešamību. Tā ir brīvākā no licencēm, jo ar tās palīdzību kāds paceļas pāri sev pašam; un tomēr tā ir arī likumpaklausīgākā, jo ir absolūti nepieciešama. Laba zīme, ja harmoniski seklie pat nezina, kā izturēties pret šīm pastāvīgajām pašparodijām [romantiķu darbos], un joku uztver kā nopietnību, un nopietnību uzskata par joku.”¹⁹

Šlēgela ironijai pievērsto fragmentu daudzums un neatlaidība nodarbē ar šo tēmu, kā arī tematiski plašais jautājumu loks, kuru Šlēgels skar, runājot par ironiju, liecina, ka runa te nav tikai par kādu sekundāru romantiskās teorijas aspektu, bet gan par veselu *ironijas filozofiju*. Protams, F. Šlēgela asais prāts un izteiksmes veids pazīst kodīgu ironiju

ikdienišķākā nozīmē,²⁰ tomēr viņa skatījumam uz ironiju ir neizmērojami plašāks apvārsnis.

“Lekcijās par filozofijas attīstību” (1804/1805), raksturojot Sokratu, Frīdrihs Šlēgels izsakās, ka “izmantojot visus stingras [zināšanu] pārbaudes instrumentus un ironiju”²¹ Sokrats vērsās pret sofistiem. Šo izteikumu varētu uztvert kā platoniskās filozofijas tradīcijas Sokrata hrestomātisku raksturojumu. Cita dimensija parādās tad, ja uz šo izteikumu palūkojas no romantiķu cildinātā Hāmāna tekstu (piemēram, “Sokratisko cēldomu”) skatpunkta, ka “sofisti” ir... apgaismotāji. Tieši sokratiskā ironijas kultūrpolitiskā un kultūrkritiskā novietojuma un apgaismības kritikas krustpunktā F. Šlēgels “Athenaeum” fragmentu kopā “Idejas” izsakās, ka “ironija ir mūžīgas agilitātes, bezgalīgi pārpilna haosa skaidra apzināšanās”.²² Un pāris fragmentu tālāk piebilst: “Tikai tāds sajukums ir saucams par haosu, no kura var rasties kāda pasaule.”²³ Tātad ironija kā lietu izcelsmes no “haosa” apzināšanās nav vienkārši subjektīva attieksme pret dzīvi un tajā notiekošo. Kurš (ironiski) apzinās haosu, tas spēj radīt (istu) pasauli. Frīdrihs Šlēgels savos “Athenaeum” fragmentos veic ceļu no *ironia verbis* (vārdiskas ironijas kā veiklas valodas un vārdu spēles) pie *ironia vitae* (dzīves ironijas kā dzīves ieturētības attiecībās ar sevi, citiem un sabiedrību) un – visbeidzot – pie *ironia entis* (lietu ironijas) jeb *ontoloģiskas ironijas*, t. i., pie ironijas, kas slēpjas pašā lietu dabā. Šāda ironija nav vienkārši tikai “logoloģiska” valodas realitāti konstruējošās iedabas metarefleksīva apzināšanās. Kā to saprast?

Romantisma, vācu ideālisma un 19. gadsimta ideju pētnieks un filozofs Pēters Lotārs Ēsterreihis grāmatā “Sevis izgudrošanas spēle:

¹⁸ Sk.: Šlēgels, F. Sholijas. Tulkojis R. Bičevskis. No: *Bibliotēka un personība. Fragmentu bibliotēkas*. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 10.–14. lpp.; Bičevskis, R. “... tikai fragments, kura centrs ir bezgalība.” Romantisma fragmenta filozofija un mūsdienas. No: *Bibliotēka un personība. Fragmentu bibliotēkas*. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 112.–117. lpp.

¹⁹ Schlegel, F. Über Unverständlichkeit. In: *Athenaeum*, S. 376.

²⁰ Uz populārfilozofu Garvi no romantisma augstumiem nolūkojoties, F. Šlēgels, piemēram, raksta: “Ja neko par daudz nozīmē to pašu, ko no visa nedaudz, tad Garve ir dižākais vācu filozofs.” (*Athenaeum*, 317. fragments. In: *Athenaeum*, S. 115)

²¹ KFSA, 12. sēj., 198. lpp.

²² *Athenaeum*, S. 250.

²³ Turpat.

romantiskas filozofēšanas māksla Fihtes, Frīdriha Šlēgela un Šellinga darbos” raksta, ka ironija kā romantiķu “fantastiska pašapjucināšana”²⁴ ir metodisks solis. 19. gadsimta gaitā tas gan pārtop arī par “veselumu” un “organisku” vienību meklējumiem, kurās “apjukušais” indivīds (atkal) var iekļauties un atrast “pamatu zem kājām”. Tomēr sākotnējais romantisma impulss ietver vairāk nekā tikai moderna subjekta apjukumu identitāšu, autentiskumu un pašsuģestiju virpulī. Ironija vispirms sacelšas pret “naivi harmonisko” gaidu momentu cilvēka prāta un jūtu vērstībā uz realitāti *un* arī uz sevi; romantisma ironija vērsas pret ikvienu mēģinājumu nostabilizēt kādu atbildi uz tā saucamajiem pēdējiem jeb augstākajiem jautājumiem kā noslēdzošu un neapstrīdamu. Ironija ir neatceļamas diferences un nenosakāmības apzināšanās – tādu iezīmju apzināšanās, kas ir pamatā *jau pašai realitātei*, ne tikai cilvēka runai vai domai. Sekojot Fihtes “Zinātmācības” idejai par produktīvo iztēles spēju, Frīdrihs Šlēgels raksta, ka “ironija ir patiesi bezgalības ἐπιδέξις”²⁵ – slavas dziesma, paiāns bezgalībai un tādējādi ikvienas ierobežotas realitātes kritika. “Ironija ir [...] Universs. – Tam [Universam: R. B.] ir fantāzija, ne jau tai [ironijai – R. B.]”²⁶ Šādu “Universu nevar nedz izskaidrot, nedz aptvert, tikai uzlūkot un atklāt. Beidziet jēl empirijas sistēmu saukt par Universu.”²⁷ Šlēgels tāpēc runā par Es, kurš “pazīd Universā”: Es kļūst bezgalīgs – nevis tikai tekstuālās maskās un variācijās (ne velti Heinrihs fon Kleista Moljēra “Amfitriona” lasījumā uzsver: “– Stāvi! Kurš nāk? – Es. – Kurš Es?”²⁸), bet tieši prāta atvērtībā un fleksibilitātē. Ironija kā realitātes (un Es) potencializēšana, iespējošana

ir “transversāla” (V. Velšs)²⁹ prāta izglītība. “Izglītība ir antitētiska sintēze un pilnīgojums līdz pat ironijai. Cilvēkā, kurš sasniedzis zināmu izglītības universāluma pakāpi, viņa iekšiene ir progresīva baisu revolūciju virkne.”³⁰ Sintēze kā prāta raksturojums tiek kāpināta līdz ironijai, t. i., līdz prāta kustīguma pārākai pakāpei. Turklāt “ironijai ir bezgalīgi daudz pakāpju”,³¹ t. i., tā pati ir “bezgalīga”, nevis reiz sasniedzama kā absolūta “viedība” vai “gudrība”: “bezgalības labirintā” tāda diez vai iespējama. Turpretim tas, kas ir, ir *iespējams pats*, un tam atbilstīga ironija ir “liksme”, kura rodas no “bezgalības, kas izvairās no ikviena galīga tvēriena pašpārliecinātības”.³²

Saskaņā ar savu ironijas filozofiju F. Šlēgels “Filozofisko mācību gadu” fragmentos uzsveris, ka “ironija ir likumiska maiņa, tā ir vairāk par vienkāršu oscilāciju [šurpu turpu šūpošanos – R. B.]”,³³ proti, te nav runa tikai par ironijas “paisumu” un “bēgumu” kā domu un vārdu ekvilibristiku, visu kristalizējušos priekšstatu izšķīdināšanu. “Ironijas istā vieta ir sistemātiskā filozofija; abās ir kaut kas ciklisks”³⁴ – romantisms nevērsas pret prāta lietojumu konstruktīvā un kategorizējošā nozīmē, bet gan atgādina, ka “ikviena tikai nopietna filozofija bez ironijas ir vienpusēja”.³⁵ Kanta transcendentālā filozofija ir iemācījusi nepaļauties uz prāta konstrukcijām kā “lietu par sevi” izziņu, tāpēc Šlēgels savos fragmentos piezīmē: “transcendentāls = ironisks”.³⁶ Romantismā prāts ieguvis jaunu paškritiski transcendentālu

²⁴ Oesterreich, P. L. *Spielarten der Selbsterfindung*, S. 5.

²⁵ KFSFA, 18. sēj., 128. lpp.

²⁶ Turpat, 206. lpp.

²⁷ *Athenaeum*, S. 261.

²⁸ Cit. no: Frank, M. *Ansichten der Subjektivität*. Berlin: Suhrkamp, 2012, S. 36.

²⁹ Welsch, W. *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*. 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.

³⁰ KFSFA, 18. sēj., 83. lpp.

³¹ Turpat, 74. lpp.

³² Frank, M. *“Unendliche Annäherung”: die Anfänge der philosophischen Frühromantik*. Frankfurt am Main, 1997, S. 948.

³³ KFSFA, 18. sēj., 77. lpp.

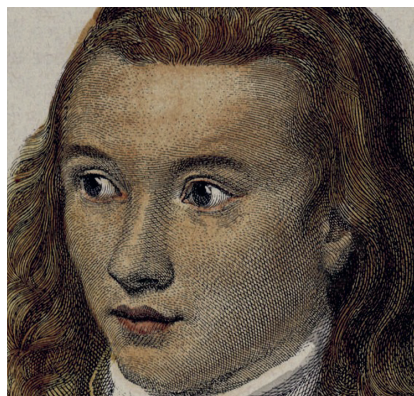
³⁴ Turpat, 109. lpp.

³⁵ Turpat, 112. lpp.

³⁶ Frank, M. *“Unendliche Annäherung”*, S. 79.

pašizpratnes pakāpi. To romantiķi izmēģina un apgūst – arī literāros un poētiskos tekstos, arī daudzvārdībā un šķietamā liekvārdībā: “Ironija ir permanenta parekbāze.”³⁷ Parekbāze jeb digresija ir romantiskā romāna stihija – nebeidzami iestarpinājumi, atkāpes, paralēlie un haotiskie stāstu pavedieni, ekskursi Žana Pola, Frīdriha Šlēgela, Ernsta Teodora Amadeja Hofmaņa un citu romantiķu tekstos ir šīs kritiski pašrefleksīvā prāta lietojuma un tā pakāpju apgūšanas un vienlaikus demonstrācijas veids.

Potencializēto realitāti un Es, kurš ielaists šajā bezgalīgajā iespējamībā, F. Šlēgela draugs Novaliss (Frīdrihs fon Hardenbergs) ² reiz ietvēra savā slavenajā romantisma definīcijā: “Pasaule ir jāromantizē. Tikai tad atkal atrodam tās sākotnējo jēgu. Romantizēšana nav nekas cits kā kvalitatīva potencializēšana. Ikdienas es atklājam augstāku patību un identificējam ar to. Mēs paši esam kvalitatīvas potencializēšanas sērijas. Šī operācija ir vēl pavisam neiepazīta. Vispārzināmajam es piešķiru augstu, noslēpumainu nozīmi, pierastajam miklainu izskatu, pazīstamajam – nepazīstamā cieņu, galīgajam bezgalīgu mirdzumu – tā es to romantizēju. [...] [Tā ir] romantiskā filozofija. *Lingua romana*.”³⁸ Tā Novaliss raksturo romantisma attieksmi pret realitāti, romantisko filozofēšanu un romantisku izteiksmi valodā. Romantisms ir māksla piešķirt it visam, pat visvienkāršākajam, pierastākajam un šķietami jau zināmajam nezināmā, neparastā un neatšķetināmi kompleksā cieņu, tādējādi nepakļaujot to ikdienas pieredzes un prāta shēmu redukcijai. Kants ir atbrīvojis “lietas par sevi” no ne(paš)kritiska prāta tvēriena, romantiķi turpina šo sava Es un lietu atbrīvošanas praksi jau jaunā pakāpē.

² Novaliss, istajā vārdā Frīdrihs fon Hardenbergs (1772–1801):

“Vispārzināmajam es piešķiru augstu, noslēpumainu nozīmi, pierastajam miklainu izskatu, pazīstamajam – nepazīstamā cieņu, galīgajam bezgalīgu mirdzumu – tā es to romantizēju. [...] [Tā ir] romantiskā filozofija.”

Attēla avots: <https://www.planet-wissen.de/kultur/literatur/romantik/romantik-novalis-100.html>

³⁷ Frank, M. “*Unendliche Annäherung*”, S. 85.

³⁸ Novalis. *Werke*. 4. Aufl. München: C. H. Beck, 2001, S. 384–385. Par šī fragmenta interpretāciju sk.: Bičevskis, R. *Sabiedrība bez pasaules*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 292.–293. lpp.

Citā fragmentā Novaliss raksturo romantismu arī kā “lidojumu starp pretmetiem”.³⁹ Šis formulējums ir jau pavisam tuvs Šlēgela vārdiem par ironiju kā kustību starp galīgo un bezgalīgo, noteikto un nenoteikto. Pievēršoties ikvienai lietai, uz to jālūkojas no šī lidojuma: lidojumā lietas zaudē noteiktību un spriedumi par tām savu nepārsūdzamību. Lido, nevis pieploc zemei, t. i., iegūsti distanci no viena domas skatpunkta, no viena redzes skatleņķa. Varētu teikt: iegūsti pietiekami daudz distances, lai spētu nošķirt viedokļus no pašām lietām un spētu apieties ar uzskatiem, priekšstatiem un perspektīvām... kritiski. Un tomēr Šlēgels lieto vārdu “ironiski” apieties, nevis (tikai) “kritiski” apieties. Kritikas jeb apgaismības laikmets ir gan bijis “kritisks”, bet tam pietrūkusi ironijas deva attieksmē pret sevi, savu kritisko ētosu un pret apgaismības zinātņu konstruēto realitāti kopumā. Šlēgels tāpēc ironiski ar šillerisku mājienu raksturo apgaismības laiku kā laikmetu, kas dāsni šķiedies ar tinti, t. i., daudz rakstījis un kritizējis pagātnes aizspriedumus, radījis literatūrkritiku un paplašinājis publisko telpu ar avižu slejām un izglītojošiem projektiem, pilsonisko aktivitāti un kafijas klubiem.⁴⁰ Tomēr Šlēgels te ir gana ironisks, kad runa ir par “tinti šķaidošo laikmetu” (Šillers):⁴¹ viņš te ir arī dubultā ironisks,

jo arī pats raksta gandrīz tikpat daudz kā viņa laikabiedri, romānu autori, par kuriem tolaik izsakās, ka viņi raksta tik daudz un ātri, ka paši nav lasījuši savu pēdējo romānu.⁴² Turklāt viņš pats taču vēlējas kopā ar brāli Augustu Vilhelmu kļūt par “Vācijas kritiskajiem diktatoriem” un diktēt jaunu, proti, romantisku kultūrpolitiku jaunajā literāro “despotu republikā”.⁴³

Šis kultūrpolitikas pamatelementi ir iztēle un ironija: *iztēle* savā neprognozējamajā lidojumā, nevis skaidrais un tomēr savās kategorijās ierobežotais prāts ir īstais ceļš pie realitātes, un *ironija* savukārt neļauj apstāties pie aktuāli dotā vai sasniegtā – tai aktuālajam jāpiedomā klāt iespējama. Frīdriha Šlēgela ironijas jēdziens izsaka realitātes izjūtu, kura neļauj palikt pie viena tēla, viena pasauleskatījuma, bet aicina vienmēr būt kustībā, kas atceļ visas piesaistes vienai perspektīvai uz lietām. *Tikai šī kustība un nevis kāds skaidrs pasauluzskats ir atbilstme realitātes noslēpumam.* Novaliss romānā “Heinrihs fon Ofterdingens” rakstīja par to, ka romantisma uzdevums ir “saglabāt pasaules noslēpumu”⁴⁴ – *un romantiķu izpratnē ironija ir veids, kā to paveikt.* Šī “saglabāšana” nebūt nav statistiska un it kā jau “zina” noslēpumu. Runa te ir par kustīgumu, kurā – kā Šlēgels izsakās – Es un viņa pasauleskatījums tiek sagrauts un atkal radīts no jauna un pats skatītājs iekšēji piedzīvo “virkni baisu revolūciju”. Ironija atceļ fiksācijas un vienpusējības. Ironiski izglītots cilvēks ir iekšēji plurāls, kas “sevi ir gars, kas ir daudzi gari” un nevis viena personība ar fiksētu identitāti, bet gan – tā Šlēgels – vesela personību “sistēma”. Un šādā “garā” universs ir tapis “pieaudzis”,⁴⁵ saka Šlēgels, atsaucoties uz vācu ideālisma domu par visumu kā sevi izzinošu absolūtu garu. Tikai romantiķu “gars”

³⁹ Novalis. *Werke*, S. 431. Par šo Novalisa vārdu no viņa “Dabaszinātniskajām piezīmēm” interpretāciju sk.: Bičevskis, R. *Sabiedrība bez pasaules*, 291.–292. lpp. Sk. arī: Bičevskis, R. *Viņpus cilvēka*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 178.–180. lpp.

⁴⁰ Par to joprojām lasītvertajā Jirgena Häbermāsa 1962. gadā publicētajā habilitācijas darbā “Atklātās telpas strukturālās pārmaiņas” (Habermas, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991) un Reinharta Kozeleka 1959. gadā publicētajā disertācijā “Kritika un krīze” (Koselleck, R. *Kritik und Krise*. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt. 11. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2010).

⁴¹ Cit. no: Safranski, R. *Romantik. Eine deutsche Affäre*. München: Carl Hanser Verlag, 2007, S. 48.

⁴² Turpat, 49. lpp.

⁴³ Sk. laikabiedru izteikumus un raksturojumus: Wulf, A. *Fabelhafte Rebellen. Die frühen Romantiker und die Erfindung des Ich*. München: C. Bertelsmann Verlag, 2022, aus S. 297.

⁴⁴ Novalis. *Werke*, S. 258.

⁴⁵ Cit. no: Oesterreich, P. L. *Ironie*. In: *Romantik-Handbuch*, S. 359.

vairs nav identiski viens, un tam nav vienas statiskas pasaules. Romantisma ideāls ir haoss kā nakts ar tūkstoš zvaigznēm – tūkstoš pasaulēm, nevienādām un neatkārtojamām, pārplūstošām citai citā un pazūdošām atpakaļ sākotnējā haosa un “Es fragmentēto attiecību ar sevi”⁴⁶ refleksīvi dinamiskajā “agilitātē”, proti, bezgalīgajā metapozīciju fleksibilitātē un uztveres, domu un valodas radošumā. “Infinitizēta” (P. L. Ēsterreihš)⁴⁷ ironija ir vārti uz produktīvo iztēles spēju un uz pieaugušāku (“būt pieaugušam” un “domāt pašam” bija apgaismības aicinājumi, kurus romantiķi pārsniedz!) realitātes “agilitātes” apzināšanos. Tādā nozīmē romantisms ir apgaismības turpinājums kā apgaismības radikālas paškritikas un papildinājuma forma.

Tiesa, romantisma attīstības vēlākās fāzēs (H. fon Kleists, E. T. A. Hofmanis, arī F. V. J. Šellinga vēlinā filozofija un S. Kirkegora ambivalentā romantisma kritika) ironijas izpratnes priekšplānā, no vienas puses, vairāk parādās ne tik daudz pretstatu un pretmetu saspēles subjektcentrētie un tomēr arī ontoloģiskie efekti, cik to totālas nesavienojamības, disonanses, pēkšņa realitātes svešatnuma akcenti, kā arī skepse par valodas un uztveres iespējām, baismīgais, neviennozīmīgais, fantastiskais kā neizskaidrojamais.⁴⁸ No otras puses, visai drīz “pat romantiskās ironijas spēli, kurā taču runa bija par Visu (*ging ums Ganze*), [...] nomaina – tā atskan žēlabas – vienkārša veiklība, dzišanās pēc efekta un pārspilēta asprātība”.⁴⁹ Ar romantisma mantojumu, izrādās, viegli nav dzīvot nedz romantisma pretiniekiem, nedz arī romantisma turpinātājiem.

⁴⁶ Görner, R. *Romantik. Ein europäisches Ereignis*. Ditzingen: Reclam, 2021, S. 86.

⁴⁷ Sal. ar: Oesterreich, P. L. Ironie. In: *Romantik-Handbuch*, 2003, S. 356–357.

⁴⁸ Sk. Woodgate, K. B. *Das Phantastische bei E. T. A. Hoffmann*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.

⁴⁹ Safranski, R. *Schopenhauer und die Wilden Jahre der Philosophie*. München, Wien: Carl Hanser Verlag, 2010, S. 385.

Romantisma ironija un mūsdienas

“.. ironija nu reiz ir nonākusi dienas kārtībā, un, kad jaunā gadsimta rītausmā atrastas tik daudz visādu veidu lielas un mazas ironijas, man gandrīz vai jāsaka tāpat kā Luī Fransuā de Buflērs saka par cilvēku siržu atšķirību: “Esmu redzējis visdažādākās sirdis, / Lielas, mazas, kārnas, smagas, viduvējas, milzīgas.”⁵⁰

Lūkojoties nākotnē un atskatoties uz romantisma laikmeta ironiju un ironijām, Frīdrihs Šlēgels “Athenaeum” tekstā “Par nesaprotamību”, kuru virkne filozofu un literatūrteorētiķu vēlāk pasludināja par vienu no oriģinālākajiem, teorētiski pretenciozākajiem un nozīmīgākajiem romantisma tekstiem,⁵¹ rakstīja: “Ak, kuri dievi mūs atpestīs no ironijām?! Varbūt tas notīktu tā, ka atrastos kāda ironija, kura spētu norīt un sagremot visas lielās un mazās ironijas, [...] man jāsaka, es manu sevi stipru dispozīciju [uz šādu ironiju]. Taču arī tā līdzētu tik uz īsu mirkli. [...] Es baidos, ka drīz radīsies jauna paaudze, kas būs spējīga tikai uz mazām ironijām.”⁵² Bet “lielās” cildenās ironijas? Šlēgelam te jāatgriežas pie pagātnes un jācer, ka lielo ironiju spēks un iedarbīgums ilgst “neticami ilgi”: “Klasisku tekstu [Šlēgels runā par Šekspīru – R. B.] nav nekad jāsaprot pilnībā. Tomēr tiem, kas uzskata sevi par izglītotiem un izglītojas, vēl un vēl jāmācās no tiem.”⁵³ “Lielās” ironijas, tāpat kā klasiski teksti (un par “klasisku” kādu tekstu padara tieši ironijas – romantisma izpratnē – deva tajā), liek domāt vēl un vēl, runāt un rakstīt ironiski – tāpat kā universs pats.

Frīdrihs Šlēgels ir ironijas meistars, un viņš nepiemirst to, ka jābūt ironiskam arī pret ironiju pašu. Tieši Šlēgels ir tas, kurš saredz ironijā arī iespējamu entropisku pašiznīcināšanās gaitu. Ironija ir arī tāda, kas izlaužas no ironiķa

⁵⁰ *Athenaeum*, S. 377.

⁵¹ Šī teksta lasītāju vērtējumu apskatu sk.: Schumacher, E. *Die Ironie der Unverständlichkeit*, S. 221.

⁵² *Athenaeum*, S. 378.

⁵³ Turpat.

3 Pols de Mans (1919–1983):

“Lasišanas iespēja nekad nevar tikt pieņemta kā dota. Lasišana ir saprašanas akts, kuru nekad nevar novērot un kuram nav nekādu priekšrakstu, un kuru nevar arī verificēt.”

Attēla avots:

<https://thechannelhouse.org/2016/04/09/all-in-the-family-hendrik-de-man-and-his-nephew-paul/paul-de-man-photo-archive/>

kontroles un pavēršas pret to, kas to lieto, t. i., visa ironizēšanas procesā esošais indivīds vairs nespēj izkļūt no entropiskas ironijas. Vēlāk, jau savas darbības fāzē, kad agrīnā romantisma eksperimenti tiek pakļauti paškorekcijai, piemēram, Ņelnes lekcijās par filozofisko propedeutiku un loģiku (1804–1806), Frīdrihs Šlēgels vēlas ironiju izraut no šāda bezgalīgā regresa un entropijas un bridina – atceres par sokratisko ironiju kontekstā – ironiju izmantot tikai “augstāko izziņas priekšmetu bezgalīgā dižuma un cildenuma, pārpilnības un daudzveidīguma”⁵⁴ pamanīšanai un saglabāšanai pret steidzīgi konstruētām vienpusībām un naivas harmonijas gaidām skatījumā uz realitāti. Turklāt ironija kā “īsta, pamatīga pašizziņa” ir līdzeklis pret “nefilozofisku uzpūtību”.⁵⁵ Ironija tādējādi saistīta ar “cilvēka izziņas augstākajiem priekšmetiem” un vienlaikus ar “ieskatu mūsu gara iedabā”.⁵⁶ Ironija ir ceļš pie “filozofijas bezgalīgā priekšmeta cildenuma”,⁵⁷ kurā – tā vēl “Athenauem” laika F. Šlēgels – jāaskaras ar “pilnīga izteikuma neiespējamību un nepieciešamību” vienlaikus, tādējādi izturot paradoksus un tāpēc arī nenovēršamas izziņas ciešanas. “Ironija ir paradoksālā forma [*Form des Paradoxen*].”⁵⁸

Tādējādi romantiskā ironija ir tieši pretstats tam priekšstatam, kas šodien plašākai publikai ir par romantismu: ironija nerada harmonijas, tā sagrauj “skaistās jūtas”, tā rada paradoksus un vērsta uz bezgalīgo. Tāpēc skaidrs, ka romantisma ironijas vēlākie kritiķi un adepti saduras ar augstiem standartiem, kurus romantisms ironijai ir izvirzījis.

Tikai pāris gadu desmitus vēlāk romantiķa Šellinga skolnieks Sērens Kirkegors (šajā aspektā ejot Hēgeļa pēdās, kuru pēc tam pats kritizēs) darbā “Par ironijas jēdzienu ar patstāvīgu atskatu uz Sokratu” (1841) un “Vai nu – Vai arī” (1843) izsaka bažas, ka Frīdriha Šlēgela

⁵⁴ KFSA, 13. sēj., 207. lpp.

⁵⁵ Turpat.

⁵⁶ Turpat, 208. lpp.

⁵⁷ Turpat, 332. lpp.

⁵⁸ KFSA, 2. sēj., 368. lpp.

ironija varētu būt tikai subjektivitātes sevis baudījuma forma, kurā tā negatīvi ironiskā brīvībā atrisās no visām dzīves īstenības saitēm un bēg estētiskā realitātes neviennozīmības un subjektivisma glamūrā. Hēgeļa un jaunhēgeliešu akcents uz “īstenību” kā sociāli politisko sabiedrības attīstību (kuru, pēc Hēgeļa domām, romantisms subjektīvi ignorē) spilgti parāda, ka dāņu domātājs Kirkegors stāv starp romantismu un romantisma kritiku. Lai gan romantiķu ietekmēts, Kirkegors tomēr šaubās par to, kas isti sev izlauzis ceļu romantisma ironijā. ““Romantiskās ironijas” konceptam tiek pretnostatīta “tragiskās ironijas” figūra.”⁵⁹ Kirkegora izraisītā diskusija turpinās gan 19. gadsimta reālismā, gan arī 20. gadsimta otrās puses postmodernitātes kontekstā: ja reālists pārmet romantisma ironijai pasaules padarīšanu (tikai) par estētisku fenomenu, tad poststrukturālisma ietvarā tā pārtop semantisko kārtību dekonstrukcijā un principiālā jēgas nenoteiktībā, kā to pauž Žaks Deridā.⁶⁰ Pols de Mans **3** atkārtō F. Šlēgela stila un ironijas “kāpinājuma” figūru, tomēr atsakoties no agrīnā romantisma cerībām uz visu galīgo pozīciju mainīgumā un pretnostatījumā iegūto

bezgalīgā lidojuma perspektīvu.⁶¹ Amerikāņu filozofs Ričards Rortijs savulaik saskatīja romantisma ironijā ceļu pie daudzu paralēlu valodas spēļu pastāvēšanas, kurās aprakstam sevi un pasauli. Tās ir kontingentas un nejaušas. To apzināties nozīmē sākt dzīvot īsteni plurālā pasaulē.⁶² Volfgangs Velšs, pārlūkojot prāta kritikas stratēģijas un iemeslus modernitātē, nonāk pie “transversālā prāta” idejas – koncepta, kura apkārtne norāda uz tā saknēm romantiskās ironijas filozofijā.⁶³ Karls Heinca Borers “Romantisma kritikā” sacelās pret romantisma klišejisko pretnostatījumu ideālismam un saskata romantisma ironijā īpašo modernitātes dimensiju, kuru romantiķi vēlējās nosargāt kā “pasaules noslēpumu” viņpus modernajām sabiedrības tehnisko organizāciju un identitāšu politiku konstruējošajām vēstures filozofijām.⁶⁴ Manfreds Franks agrīnā romantisma subjektivitātes un ironijas filozofiju parāda tās ģenēzē no Kanta laika filozofijas kontroversēm (elementārfilozofija, skepticisms, transcendentālfilozofija), izvērš romantisma argumentācijā balstītu polemiku ar analītisko subjekta filozofiju un izsaka tēzi par romantisma mākslas teorijas izcelsmi no ironijas jēdziena transformācijām.⁶⁵

Noteikti var piekrist, ka “bezgalīgā [romantisma] ironija arī 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā ir jaunlaiku subjektivitātes un intersubjektivitātes *pamatfigūra un problēmfigūra* [izcēlums – R. B.]. Tajā sevi manifestē šķietami bezgalīgā runas, domas un

⁵⁹ Schanze, H. Realismus und Romantikkritik im 19. Jahrhundert. In: *Romantik-Handbuch*, S. 172.

⁶⁰ Behler, E. Friedrich Schlegels Theorie des Verstehens: Hermeneutik oder Dekonstruktion? In: *Die Aktualität der Frühromantik*. Hrsg. von E. Behler, J. Hörisch. Paderborn, 1987, S. 141–160. Sk. arī: Behler, E. *Ironie und literarische Moderne*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1997; Behler, E. *Klasische Ironie, romantische Ironie, tragische Ironie*. Darmstadt, 1972. Jaunāku ieskatu romantisma un poststrukturālisma attiecību problēmā sk.: Birnstiel, K. “Durch keine Theorie erschöpft”? Frühromantik und Poststrukturalismus oder Amour fou in Freiburg im Breisgau, circa 1978. In: *Athenäum. Jahrbuch der Friedrich Schlegel-Gesellschaft*. 30. Jahrgang 2020. Brill, 2022, S. 193–222.

⁶¹ Sk.: Schuhmacher, E. Die Ironie der Unversandlichkeit, S. 320–322.

⁶² Rortijs, R. *Nejaušība, ironija un solidaritāte*. Rīga: Pētergailis, 1999.

⁶³ Welsch, W. Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft. 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.

⁶⁴ Bohrer, K. H. *Selbstdenker und Systemdenker*. München: Carl Hanser Verlag, 2011. Sk. arī: *Sprachen der Ironie – Sprachen des Ernstes*. Hrsg. von K. H. Bohrer. Frankfurt am Main, 2000.

⁶⁵ Frank, M. “Unendliche Annäherung”.

būšanas veidu potencialitāte.”⁶⁶ Vai romantiskā ironija ir tas pats, ko atklāj 20. gadsimtā kā Žana Fransuā Liotāra aprakstīto “postmoderno stāvokli”? Vienojošais motīvs starp 20. gadsimta postmodernistiem un romantiķiem ir skepse pret noslēdzošām teorijām un skaidrojumiem. Tomēr romantisms saglabā pašu runas situāciju, nevis vispār pamet “lielos vēstījumus”. Lielie stāsti nevis beigušies, tie tiek stāstīti, taču – ironiskā veidā! Romantisma pētnieks Stefans Matušeks teiks, ka romantisma ironija ir “antidogmatiska un antifundamentālistiska runa par pēdējām lietām”, proti, “ironiski runājot par absolūti aptveroši patieso, es uzturu spēkā vērstību uz to, tomēr nepadodoties neizbēgami nepietiekamai [ši patiesā] noteiksmei”.⁶⁷

Ironijas romantika

Romantisma ironija, sociālpolitiski raugoties, ir reakcija uz Franču revolūciju, jo tā parādīja, ka fundamentālas un ilglaicīgi pastāvējušas sociālas, politiskas un pat metafizisku mācību struktūras mainās un sabrūk. 18. un 19. gadsimta mijā spēcīgi sevi piesaka neprognozējamības un pārmaiņu gars. Romantisms šo neparedzamību, mainību, noteikumu un normu relativismu ienes literatūrā un filozofijā, mākslā un poēzijā. Frīdriha Šlēgela ironija ir svarīga romantisma aizstāvētās realitātes un arī subjektivitātes “atvērtības” un realitātes “nenoslēgtības”⁶⁸ saglabāšanas stratēģija. Manfreds Franks tāpēc raksta: “Romantismu bieži attēlo kā pārņemtu ar harmoniju un Absolūtu, un šādā vulgārā recepcijas vēsturē vairs nav redzams, kāpēc uz viņiem tik ļoti dusmojas klasicisti Gēte, Šillers un Hēgelis, dievbijīgais kristietis Kirkegors vai

vecmodīgais reālists Rūdolfs Haims un kas viņus padara par radikāli moderniem.”⁶⁹

Šlēgela drauga Novalisa aicinājums “saglabāt pasaules noslēpumu” un Frīdriha Šlēgela ironija ir mēģinājumi ielūkoties tādā realitātē, kura ir tik nepabeigta, tik līdz galam nezināma un neizzināma, ka skatījumu uz to romantiskā garā varētu pārformulēt tā: romantisms virzās nevis “no zināmā pie nezināmā”, bet gan dzīvo “ironijā kā dzīvē ar nezināmo un nezināmajā”. Šis nezināmais gan nevis liek iegrimt rezignācijā vai palikt pie skeptiska agnosticisma, bet gan dzen enerģiski uzmost aizvien jaunus aprakstus, iecerēt jaunas pasaules, radīt jaunus stāstus, sasniegt jaunas prāta un iztēles kustīguma pakāpes, pat ja vēlīnais romantisms iespēlē šajā kustīgumā arī daudz vairāk melanholijas, rezignācijas, šausmu un absurdā elementus, nekā to darīja agrīnais romantisms. Nezināmais kā sākotnējais haoss ir milzīgas enerģijas avots, kam atbilst tiecas romantiskais dzejnieks, kura ironija paškritiski metarefleksīvos līmeņos paliek uzticīga “pasaules noslēpumam”.

Tas, ka šāds ironijas mērķis varētu arī būt “citas modernitātes” raksturojums, bija centrālā Karla Heinca Borera romantisma analīzes tēze, kuru viņš izspēlēja pret Jirgena Hābermāsa “Modernitātes filozofiskajā diskursā” pausto romantisma motīvu kritiku: “Šlēgela un tad Ničes atklātā estētiskā autonomija (*Autonomie des Ästhetischen*) tiek izprasta nepareizi – pateicoties tās nesavienojamībai ar pragmatiskiem, politiskiem vai sociāliem priekšstatiem par [cilvēka un sabiedrības] mērķiem. Tā vietā gan labāk vajadzētu pārdomāt to, ka [...] acīmredzot instalējušās divas modernitātes [...], kuru konfliktu nevar atrisināt tā, ka vienu atmet kā nepieņemamu vai pakļauj otrai.”⁷⁰ Romantisma ironija nepakļaujas nedz komunikatīvā prāta un apgaismības projekta racionalizētam diktātam, nedz “mūsdienu

⁶⁶ Oesterreich, P. L. Ironie. In: *Romantik-Handbuch*, S. 364.

⁶⁷ Matuschek, S. *Der gedichtete Himmel. Eine Geschichte der Romantik*. München: C. H. Beck, 2021, S. 198.

⁶⁸ Sal.: turpat, 197–198. lpp.

⁶⁹ Frank, M. “*Unendliche Annäherung*”, S. 940.

⁷⁰ Bohrer, K. H. *Selbstdenker und Systemdenker*, S. 45–46.

dzīves”⁷¹ banalitātei. Tādējādi romantisms ir *un* nav modernitātes kvintesence: romantisms stāsta modernus stāstus, taču ir gatavs pāriet opozīcijā tiem, ja tie izrādījušies pārāk unificējuši, pārāk totāli, pārāk simpflificējoši, pārāk laimīgi. Romantisms – tieši pretēji joprojām izplatītai asociācijai ar to kā ar sapņainu

novēršanos no “īstenības”, no “reālā” – sarosās tur, kur izrādās, ka modernitātes stāstiem “daudz īstenības nav pa kaulam.”⁷²

Raksts tapis projektā “Aizmirstie filozofi: Ērika Zēla un Kurts Štafenhāgens Rīgas Herdera institūtā un pasaulē” (Nr. lzp-2023/1-0216).

⁷¹ Bohrer, K. H. *Selbstdenker und Systemdenker*, S. 135.

⁷² Eliots, T. S. *Dzejas izlase*. Rīga: Neputns, 2022, 136. lpp.

Avoti un literatūra

Athenaeum. Ein Zeitschrift von August Wilhelm Schlegel und Friedrich Schlegel. Leipzig: Reclam, 1984.

Behler, E. *Klassische Ironie, romantische Ironie, tragische Ironie. Zum Ursprung dieser Begriffe*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.

Behler, E. *Ironie und literarische Moderne*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1997.

Bičevskis, R. “... tikai fragments, kura centrs ir bezgalība.” Romantisma fragmenta filozofija un mūsdienas. No: *Bibliotēka un personība. Fragmentu bibliotēkas*. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 112.–117. lpp.

Bičevskis, R. *Sabiedriba bez pasaules*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

Bičevskis, R. *Viņpus cilvēka*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

Birnstiel, K. “Durch keine Theorie erschöpft”? Frühromantik und Poststrukturalismus oder Amour fou in Freiburg im Breisgau, circa 1978. In: *Athenäum. Jahrbuch der Friedrich Schlegel-Gesellschaft*. 30. Jahrgang 2020. Brill, 2022, S. 193–222.

Bohrer, K. H. *Selbstdenker und Systemdenker*. München: Carl Hanser Verlag, 2011.

Bohrer, K. H. *Die Kritik der Romantik*. 5. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2015.

Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 2. völlig neu bearbeitete Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1990.

Cassin, B. *L'Effet Sophistique*. Paris: Gallimard, 1995.

Die Aktualität der Frühromantik. Hrsg. von E. Behler, J. Hörisch. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1987.

Eliots, T. S. *Dzejas izlase*. Rīga: Neputns, 2022.

Facendis, D. de (Rez.) Barbara Cassin, L'effet sophistique. In: *Philosophiques*. Vol. XXV/1, 1998, pp. 121–139.

Frank, M. *Ansichten der Subjektivität*. Berlin: Suhrkamp, 2012.

Frank, M. *“Unendliche Annäherung”: die Anfänge der philosophischen Frühromantik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.

Görner, R. *Romantik. Ein europäisches Ereignis*. Ditzingen: Reclam, 2021.

Habermas, J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991.

Hamann, J. G. *Sokratische Denkwürdigkeiten / Aesthetica in nuce*. Stuttgart: Reclam, 1998.

Koselleck, R. *Kritik und Krise*. Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt. 11. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2010.

Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Bd. 2. Charakteristiken und Kritiken I. 1796–1801. Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh; Zürich: Thomas-Verlag, 1967.

Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Bd. 8. Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1975.

Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Bd. 12. München, Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh; Zürich: Thomas-Verlag, 1964.

- Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 13. Philosophische Vorlesungen II (1800–1807). Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1975.
- Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18. München, Paderborn, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh; Zürich: Thomas-Verlag, 1963.
- Matuschek, S. *Der gedichtete Himmel. Eine Geschichte der Romantik*. München: C. H. Beck, 2021.
- Novalis. *Werke*. 4. Aufl. München, 2001.
- Oesterreich, P. L. *Fundamentalarhetik. Untersuchung zu Person und Rede in der Öffentlichkeit*. Hamburg: Meiner, 1990.
- Romantik-Handbuch*. Hrsg. von H. Schanze. 2. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2003.
- Rortijs, R. *Nejaušība, ironija un solidaritāte*. Rīga: Pētergailis, 1999.
- Schuhmacher, E. *Die Ironie der Unverständlichkeit. Johann Georg Hamann – Friedrich Schlegel – Jacques Derrida – Pol de Man*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2000.
- Sprachen der Ironie – Sprachen des Ernstes*. Hrsg. von K. H. Bohrer. Frankfurt am Main, 2000.
- Safranski, R. *Romantik. Eine deutsche Affäre*. München: Carl Hanser Verlag, 2007.
- Safranski, R. *Schopenhauer und die Wilden Jahre der Philosophie*. München / Wien: Carl Hanser Verlag, 2010.
- Šlégels, F. Sholijas. Tulk. R. Bičevskis. No: *Bibliotēka un personība. Fragmentu bibliotēkas*. Sast., zin. red. I. Kivle. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 10.–14. lpp.
- Welsch, W. *Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft*. 4. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.
- Wulf, A. *Fabelhafte Rebellen. Die frühen Romantiker und die Erfindung des Ich*. München: C. Bertelsmann Verlag, 2022.
- Woodgate, K. B. *Das Phantastische bei E. T. A. Hoffmann*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999.